

TURYSTYKA RELIGIJNA NA PRZYKŁADZIE SANKTUARIUM RELIKWII DRZEWA KRZYŻA ŚWIĘTEGO NA ŚWIĘTYM KRZYŻU

*Franciszek Mróz**

1. Wstęp

Turystyka religijna w ostatnich latach cieszy się coraz większą popularnością. A. Jackowski (1991) definiuje ją jako podróż turystyczną, w której na pierwszy plan wysuwają się aspekty religijne lub religijno-poznawcze. W podróży tej miejsce święte nie stanowi zazwyczaj punktu docelowego, lecz znajduje się na trasie podróży. Turyści, mimo że odwiedzając sanktuarium uczestniczą, w nim w aktach kultu, to jednak na pierwszy plan wysuwają zwiedzanie obiektów kultury religijnej¹.

Za szczególnie przejaw turystyki religijnej w literaturze przedmiotu uznaje się pielgrzymkę, czyli wędrowkę podjętą z motywów religijnych do miejsca uważanego za święte *locus sacer*, ze względu na szczególne działanie w nim Boga lub bóstwa, aby tam spełniać określone akty religijnej pobożności i pokuty².

Wśród ponad 500 ośrodków pielgrzymkowych o zasięgu co najmniej regionalnym, jakie rejestruje się w Polsce, zdecydowanie dominują sanktuaria maryjne³. Zaledwie 15% ogółu polskich sanktuariów stanowią sanktuaria poświęcone Chrystusowi, wśród których na szczególną uwagę zasługuje sanktuarium Relikwii Drzewa Krzyża Świętego na Świętym Krzyżu⁴ w Górach Świętokrzyskich. Ośrodek ten uznawany jest za pierwsze narodowe sanktuarium Polski.

* Uniwersytet Jagielloński, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej, Zakład Geografii Religii, ul. Grodzka 64; franciszek.mroz@geo.uj.edu.pl

¹ A. Jackowski, *Pielgrzymki i turystyka religijna w Polsce*, Warszawa 1991, s. 8.

² Tamże, s. 7.

³ A. Jackowski, *Pielgrzymowanie*, Wrocław, Wydawnictwo Dolnośląskie, 1998, s. 6.

⁴ Święty Krzyż, Łysa Góra, dawniej Łysiec (595 m) – drugi, najwyższy po Łysicy szczyt Gór Świętokrzyskich, na wschodnim krańcu pasma Łysogór.

2. Rys historyczny

Dokładna data założenia opactwa benedyktyńskiego na Łyścu w Górach Świętokrzyskich nie jest znana. Jan Długosz w *Dziejach Polski* przypisuje fundację Bolesławowi Chrobremu i ustala jej datę na rok 1025⁵. Tradycja mówi, że założycielem opactwa był św. Emeryk – syn króla węgierskiego Stefana I, który miał także ofiarować benedyktynom relikwie Krzyża Świętego. M. Derwich (2000) datuje założenie opactwa na lata trzydzieste XII w., przyjmując za fundatora Bolesława Krzywoustego⁶.

Klasztor benedyktynów na Łysej Górze zasłynął w całym kraju już w średniowieczu, dzięki relikwii Krzyża Świętego. Najprawdopodobniej benedyktyni otrzymali relikwiarz z pięcioma częściami Drzewa Krzyża Świętego od Władysława Łokietka w 1306 r⁷. Od początku kult relikwii świętokrzyskiej wspierał sam ofiarodawca, a następnie Kazimierz Wielki. Dzięki temu nowo powstały ośrodek kultu już w XIV w. stał się najważniejszym miejscem pielgrzymkowym w kraju. Rozwój sanktuarium oraz ilość łask wyproszonych za pośrednictwem przechowywanej w klasztorze relikwii doprowadziła do zmiany w II poł. XIV w. wezwania kościoła opackiego z pierwotnego Świętej Trójcy na wezwanie Świętego Krzyża⁸. W tym też okresie w dokumentach zakonnych pojawia się nowa nazwa opactwa: Opactwo Ojców Benedyktynów Świętego Krzyża, skrócona później na Święty Krzyż (*Santa Crux*).

Największy rozkwit sanktuarium przypada na okres panowania Jagiellońców. Wielkim dobroczyńcą klasztoru i kościoła był król Władysław Jagiełło. Związki króla z opactwem, podkreślił w XVIII w. świętokrzyski benedyktyn Jacek Jabłoński: „*Tenże Jagiełło Król Polski na Chrzcie Ś. Władysławem jest nazwany osobliwie miał nabożeństwo do tego miejsca, i dla tegoż przed każdym zaczęciem spraw walnych Rzeczypospolitey, przed każdą wojną i potyczką z nieprzyjacielem przygranicznym zawsze to miejsce Ś. zwykł był nawiedzać; w czym P. Bóg modlitwy jego wysłuchiwał, osobliwie na on czas, gdy się wyprawował przeciwko Krzyżakom*”⁹. W 1410 r., przed bitwą pod Grunwaldem, monarcha pielgrzy-

⁵ J. Długosz, *Jana Długosza Kanonika Krakowskiego Dziejów Polskich ksiąg dwanaście*, wydane staraniem A. Przedzieckiego, przekład K. Mecherzyński, t. II, Kraków 1868, s. 364.

⁶ M. Derwich, *Opactwo świętokrzyskie w epoce przedrozbiorowej*, w: D. Olszewski, R. Gryza (red.), *Klasztor na Świętym Krzyżu w polskiej kulturze narodowej*, Kieleckie Towarzystwo Naukowe, Kielce 2000, s. 52–54.

⁷ M. Derwich, *Benedyktynski klasztor św. Krzyża na Łysej Górze w średniowieczu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa–Wrocław 1992, s. 543–544.

⁸ M. Derwich, *Łysogórski ośrodek pielgrzymkowy w Polsce średniowiecznej i nowożytnej. Zarys problematyki*, [w:] H. Manikowska, H. Zaremska (red.), *Peregrinationes. Pielgrzymki w kulturze dawnej Europy*, Warszawa 1995, s. 279.

⁹ J. Jabłoński, *Drzewo Zywota z Raiu Naprzod na Gorze Jeruzolimskiej Kálwárii, złośliwą ręką potym na Gorze Łysiec przez ręce świętego Emeryka krolewica węgierskiego Roku Pańskiego Tysięcnego Szostego przesadzone*, Kraków 1737, s. 77–78.

mował do sanktuarium pieszo z Nowej Słupi: „bosemi nogami wstępował: a z Kościoła nie wychodził, aże samym mrokiem, dla posilenia ciała zmrózonego”¹⁰. Zapoczątkował tym samym, praktykowany później przez kolejnych królów zwyczaj pieszego pielgrzymowania do sanktuarium z Nowej Słupi.

W latach 1450–1458 w księgach zakonnych benedyktyni zapisali 72 cudów uzyskanych dzięki pielgrzymce do sanktuarium¹¹. Znaczenie ośrodka podnosiły także liczne odpusty nadane przez papieży: Pawła II (1471 r.), Sykstusa IV (1481 r.) i Piusa IV (1562 r.), a także przez kardynałów: Zbigniewa Oleśnickiego ok. 1451 r. i Fryderyka Jagiellończyka w 1502 r.¹².

Dzięki finansowej pomocy króla Kazimierza Jagiellończyka oraz biskupa krakowskiego kardynała Zbigniewa Oleśnickiego, ok. 1450 r. powiększono kościół opacki oraz rozbudowano zabudowania klasztorne. Wiązało się to ze stale rosnącym ruchem pielgrzymkowym. Przed 1475 r., dzięki fundacji opata Michała z Krakowa powstał nowy, reprezentacyjny relikwiarz dla przechowywania drogocennej relikwii.

Rozwój sanktuarium powstrzymały zniszczenia opactwa w latach 1655–1657 i 1704–1716, a zwłaszcza zburzenie kaplicy św. Krzyża w 1704 r.¹³ Ostatecznie sanktuarium utraciło rangę najważniejszego ośrodka pielgrzymkowego na ziemiach polskich po cudownej obronie Jasnej Góry przed Szwedami w 1655 r. Pomimo uzyskania nowych odpustów od papieża Klemensa XI, sanktuarium już nigdy nie odzyskało pozycji sprzed połowy XVI w., a jego zasięg oddziaływania ograniczył się w zasadzie do regionu sandomierskiego. Próby ożywienia kultu relikwii świętokrzyskiej przez benedyktynów powstrzymała ostatecznie kasata opactwa w 1819 r. W 1882 r. w części zabudowań poklasztornych władze rosyjskie zorganizowały więzienie. W październiku 1914 r. wojska austriackie zabrały i zniszczyły zespół klasztorny. Odbudowa sanktuarium nastąpiła dopiero po 1936 r., kiedy Święty Krzyż znalazł się pod opieką Misjonarzy Oblatów Maryi Niepokalanej. Ostatnie zniszczenia sanktuarium przyniósł hitlerowski nalot we wrześniu 1939 r. Zaraz po zakończeniu wojny Zgromadzenie Misjonarzy Oblatów na nowo rozpoczęło pracę nad odbudową dawnego opactwa.

Relikwie Drzewa Krzyża Świętego¹⁴ są umieszczone w krzyżu o podwójnym ramieniu, który wkomponowano w srebrny relikwiarz w kształcie owalnego słońca, fundacji opata Sierakowskiego. Obecnie relikwiarz przechowywany jest w pancernym tabernakulum, w barokowej kaplicy Oleśnickich.

¹⁰ Tamże, s. 78.

¹¹ M. Derwich, *Łysogórski ośrodek* ..., op. cit., 1995, s. 282.

¹² J. Jabłoński, *Drzewo Żywota* ..., op. cit., 1737, s. 186, 187.

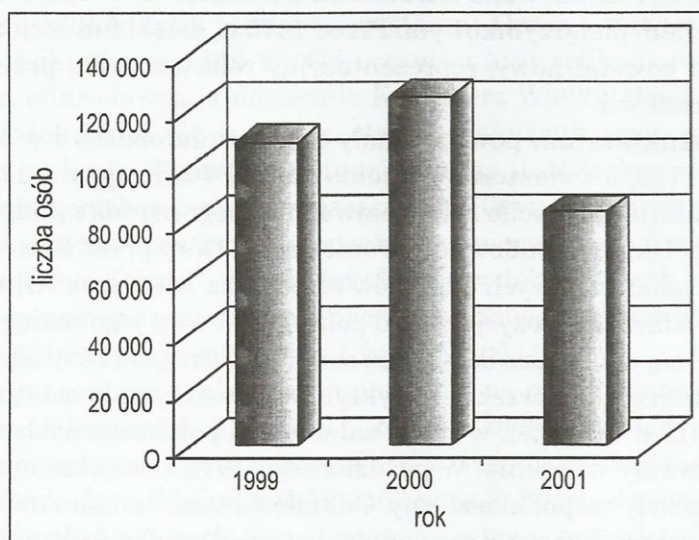
¹³ M. Derwich, *Łysogórski ośrodek* ..., op. cit., 1995, s. 286.

¹⁴ 19 lutego 2002 r. dokonano konserwatorskiej autopsji relikwii. Potwierdziła ona przechowywanie w relikwiarzu wielu drewnienek, które po dopasowaniu tworzą pięć części krzyża patriarchalnego. Szczegółowy opis przeprowadzonej autopsji konserwatorskiej przedstawił W. Kurpik. Por. W. Kurpik, *Relikwia Krzyża Świętego w klasztorze Misjonarzy Oblatów MN na Św. Krzyżu*, Biuletyn Informacyjny Konserwatorów Dzieł Sztuki, vol. 13, nr 3–4 (50–51), 2002, s. 12–20.

3. Analiza ruchu turystycznego do sanktuarium na Świętym Krzyżu

Dokładna analiza dynamiki ruchu turystycznego i pielgrzymkowego do sanktuarium na Świętym Krzyżu jest możliwa dopiero od 14 września 1998 r. Od tego dnia bowiem w świętokrzyskim sanktuarium prowadzone są księgi pielgrzymkowe¹⁵.

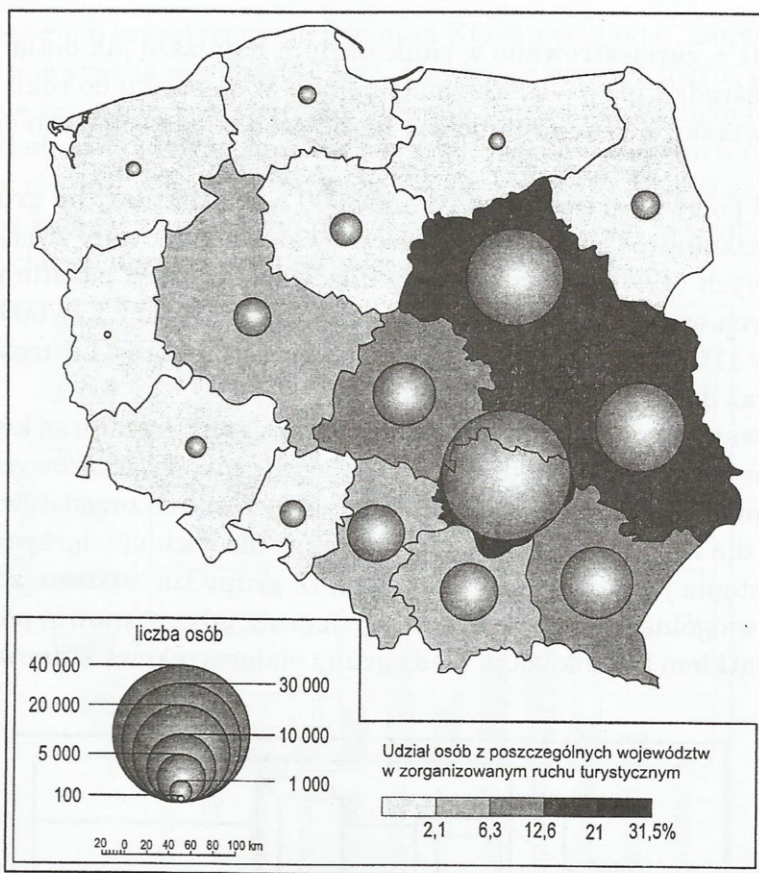
W 1999 r. ruch rejestrowany przez opiekunów sanktuarium wyniósł 96,5 tys. osób (ryc. 1), a ruch nierejestrowany oszacowano na 30 tys. osób. Najwięcej osób w analizowanym okresie zanotowano w księgach pielgrzymkowych w 2000

Ryc. 1. Liczba osób przybyłych do sanktuarium na Świętym Krzyżu w zorganizowanych grupach w latach 1999–2001

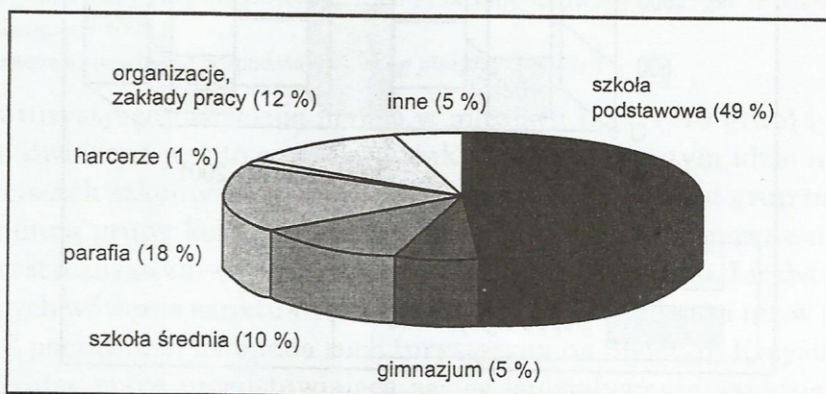
r. Niewątpliwie miało to związek z Rokiem Wielkiego Jubileuszu i faktem, że w sanktuarium można było uzyskać odpust jubileuszowy. W 2755 grupach przybyło wówczas 120 668 osób – najwięcej z województwa świętokrzyskiego (35,5 tys.), mazowieckiego (20,2 tys.) oraz lubelskiego (16, 5 tys.), najmniej natomiast z województw: lubuskiego, zachodniopomorskiego i warmińsko-mazurskiego (ryc. 2). W grupach turystycznych przybyło 70 671 osób, zaś w grupach pielgrzymkowych 49 997 (41,4% ogółu). Według szacunków w 2000 r. sanktuarium odwiedziło łącznie około 160 tys. osób.

¹⁵ Na podstawie własnych obserwacji oraz dokumentacji prowadzonej w Muzeum Przyrodniczym Świętokrzyskiego Parku Narodowego na Świętym Krzyżu oszacował, że w latach 1988–1998 do sanktuarium przybywało średnio w ciągu roku ok. 165 tys. osób. Por. K. Lipiński, *Sanktuarium na Świętym Krzyżu. Informacja, Peregrinus Cracoviensis* 8, 2000, s. 235.

Ryc. 2. Zorganizowany ruch turystyczny i pielgrzymkowy do sanktuarium na Świętym Krzyżu w 2000 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Ksiąg pielgrzymkowych*

Ryc. 3. Struktura grup przybywających do sanktuarium na Świętym Krzyżu w 2000 r.

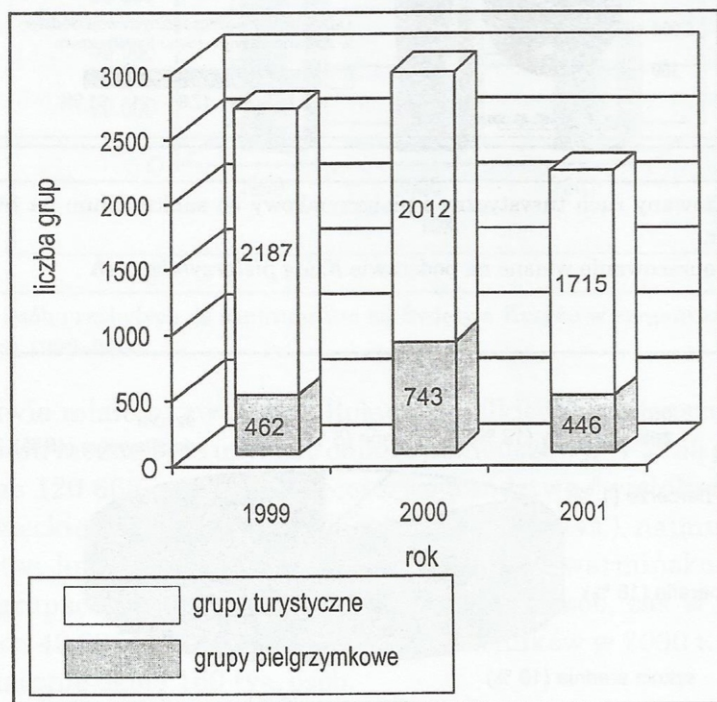
Źródło: opracowanie własne na podstawie *Ksiąg pielgrzymkowych*

W 2001 r. zarejestrowano w sanktuarium najniższą jak dotąd liczbę przybyłych do ośrodka grup – 2110 (spadek o 23% w stosunku do roku poprzedniego), a w związku z tym najmniejszą liczbę osób odwiedzających sanktuarium (80 467).

Ponad połowę zarejestrowanych w 2000 r. w sanktuarium grup stanowiły wycieczki szkolne (64%), przy czym zdecydowanie dominowały wycieczki ze szkół podstawowych (49%). W grupach organizowanych przez parafie przybyło odwiedzających sanktuarium 18%, zaś przez zakłady pracy i związki emerytów i rencistów 11%. Na uwagę zasługują także grupy harcerzy, Liturgicznej Służby Ołtarza oraz dzieci komunijnych (ryc. 3).

Ponieważ wszystkie grupy zarejestrowane w sanktuarium są kwalifikowane przy zapisie w kartach odwiedzających do dwóch grup: wycieczkowych (turystycznych) lub pielgrzymkowych, dlatego w artykule zostanie przedstawiona analiza oddzielnie dla ruchu turystycznego i oddzielnie dla ruchu pielgrzymkowego.

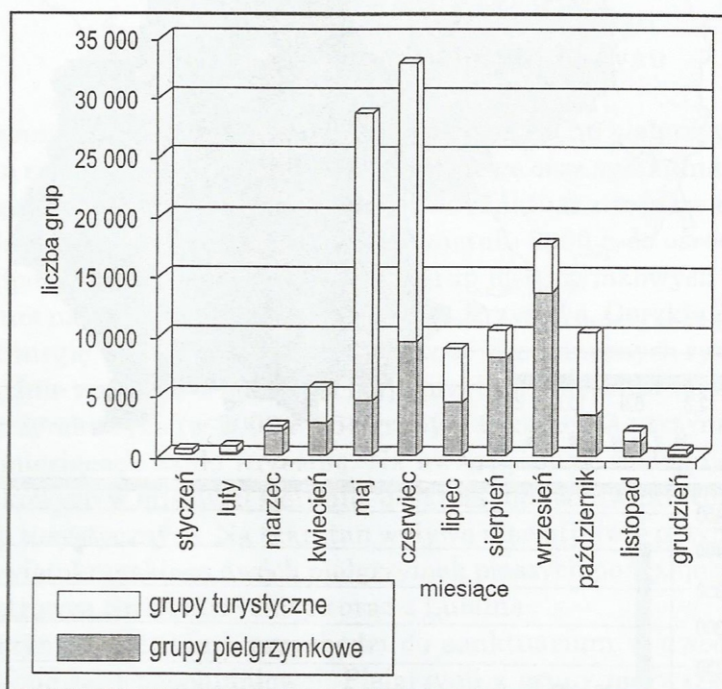
Na wstępie jednak należy zaznaczyć, że grupy turystyczne zdecydowanie dominują w ogólnej liczbie rejestrowanych grup, gdyż stanowią ponad 80% ich ogółu. Wyjątkiem był rok 2000, kiedy grupy pielgrzymkowe stanowiły 27% ogółu (ryc. 4).

Ryc. 4. Liczba zorganizowanych grup przybywających do sanktuarium na Świętym Krzyżu w latach 1999–2001

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Ksiąg pielgrzymkowych* oraz materiałów otrzymanych od kustosa sanktuarium o. Karola Lipińskiego OMI

Analizując ruch turystyczny na Świętym Krzyżu w 2000 r., zauważyć można jego bardzo wyraźną sezonowość (ryc. 5). Miesiącem, w którym generalnie rozpoczyna się ten ruch, jest kwiecień. W maju i czerwcu przybyło do sanktuarium odpowiednio 672 i 643 grupy turystyczne – średnio 20 grup w ciągu dnia, choć zdarzyły się dni, w których ta liczba przekroczyła 50. Wśród grup zarejestrowanych w księgach pielgrzymkowych w maju i czerwcu zdecydowanie dominowały wycieczki szkolne – odpowiednio 608 i 543 grupy.

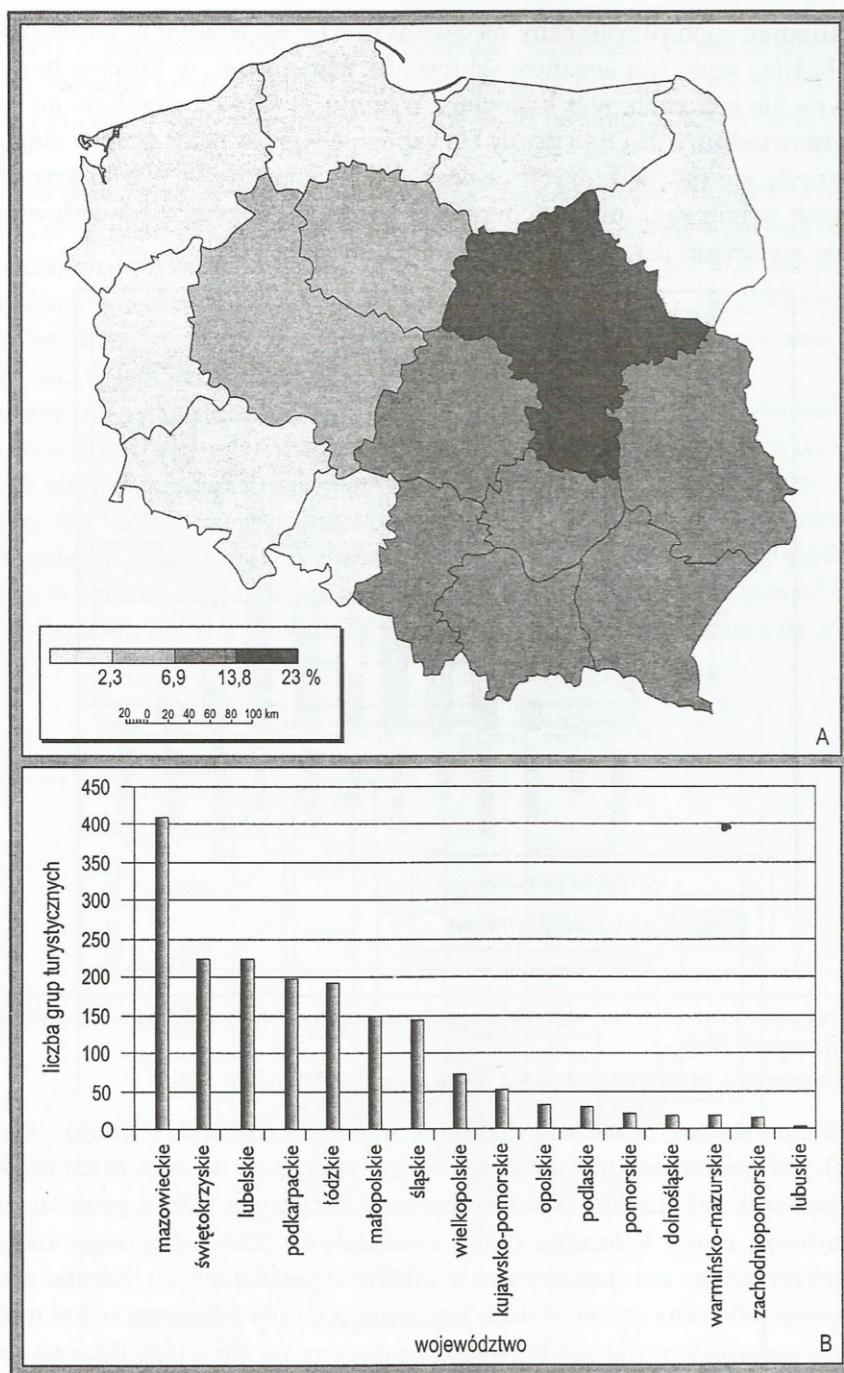

Ryc. 5. Zorganizowany ruch turystyczny do sanktuarium na Świętym Krzyżu w poszczególnych miesiącach 2000 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Ksiąg pielgrzymkowych*

Ruch turystyczny znacznie maleje w miesiącu lipcu (119 grup) i sierpniu (70 grup). Związane jest to z przerwą wakacyjną, a co za tym idzie niewielką liczbą wycieczek szkolnych. W miesiącach wakacyjnych wśród grup turystycznych dominują grupy kolonijne (25%) i zakładowe (23%). Ponowne natężenie ruchu turystycznego zarejestrowano w miesiącu październiku. Liczba grup odwiedzających wówczas sanktuarium jest jednak o 60% mniejsza niż w maju czy czerwcu. Z początkiem listopada ruch turystyczny na Świętym Krzyżu zanika.

Analizując mapę przedstawiającą zasięg oddziaływania sanktuarium na Świętym Krzyżu w 2000 r., wykonaną dla grup turystycznych (ryc. 6), można stwierdzić, że obejmuje ono całą Polskę, gdyż grupy przybywają do tego ośrodka z każdego województwa.

Ryc. 6. Zorganizowany ruch turystyczny do sanktuarium na Świętym Krzyżu w 2000 r. Udział grup z poszczególnych województw (A) oraz liczba grup z województw (B).

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Ksiąg pielgrzymkowych*

Sanktuarium odwiedziło najwięcej grup turystycznych z woj. mazowieckiego (405 grup – 22,8% ogółu zarejestrowanych grup turystycznych) oraz świętokrzyskiego i lubelskiego (odpowiednio 225 i 224 grupy). W dalszej kolejności znalazły się woj. podkarpackie (199 grup), łódzkie (192), małopolskie (148) i śląskie (144). Najmniej grup zarejestrowano z woj. lubuskiego (2 grupy), zachodniopomorskiego (14), warmińsko-mazurskiego i dolnośląskiego (po 18).

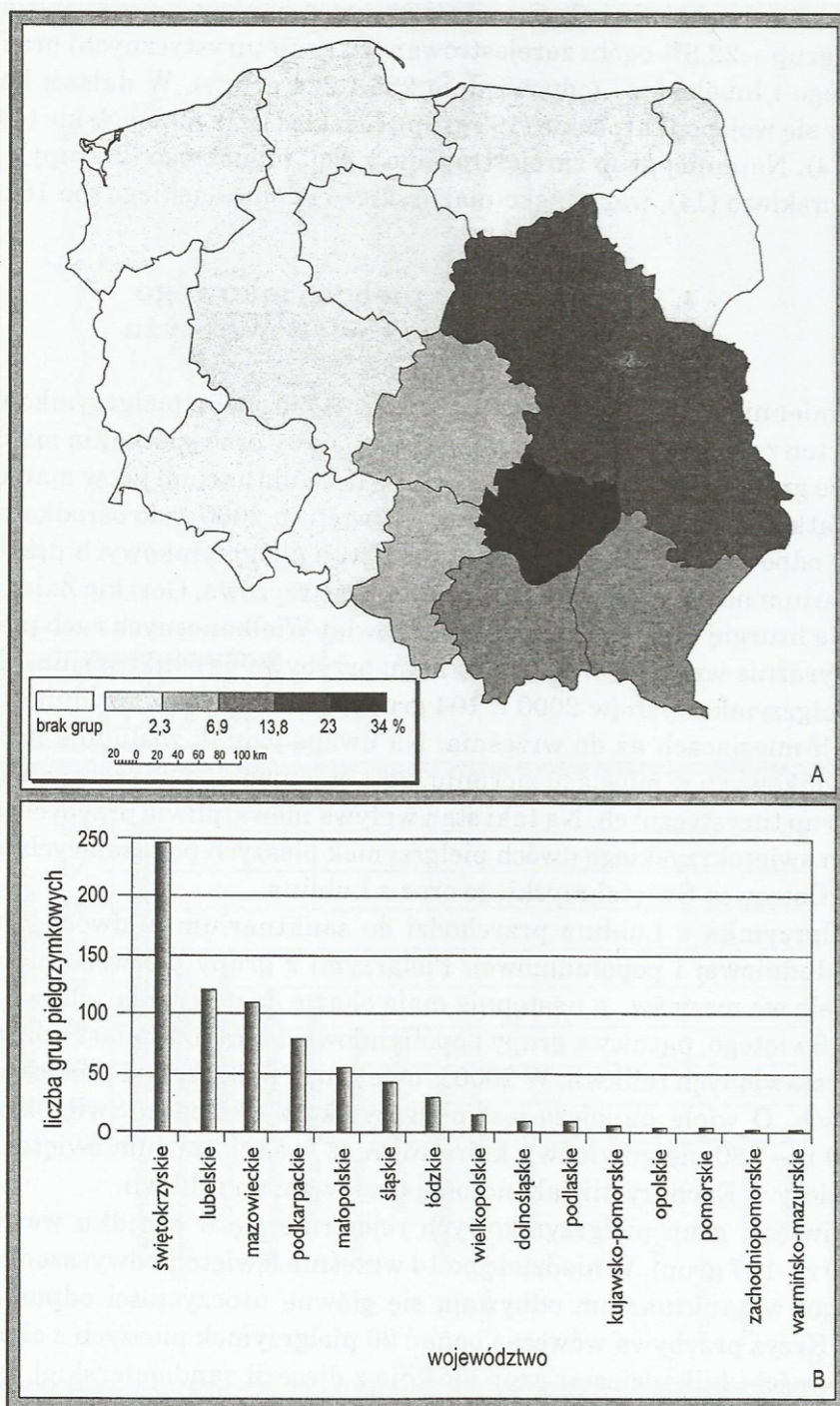
4. Analiza ruchu pielgrzymkowego do sanktuarium na Świętym Krzyżu

Odmiennie przedstawia się natomiast rozkład ruchu pielgrzymkowego. Na rozkład ten rzutują główne uroczystości odpustowe oraz spotkania modlitewne. Pierwsze grupy pielgrzymkowe przybywają do sanktuarium już w marcu, a więc na początku Wielkiego Postu. W marcu i kwietniu 2000 r. do ośrodka pielgrzymowało odpowiednio 27 i 34 grupy. Wiele grup pielgrzymkowych przybywa do sanktuarium na nabożeństwa pasyjne (Droga Krzyżowa, Gorzkie Żale), a szczególnie na liturgię Wielkiego Piątku¹⁶. Od Świąt Wielkanocnych ruch pielgrzymkowy wyraźnie wzrasta. W miesiącu maju przybywa do sanktuarium około 100 grup pielgrzymkowych (w 2000 r. 104 grupy) i taka liczba utrzymuje się w następnych miesiącach aż do września. Na uwagę jednak zasługuje liczba grup pielgrzymkowych w miesiącu sierpniu. Jest ona niemal dwukrotnie większa od liczby grup turystycznych. Na taki stan wpływa niewątpliwie przybycie do sanktuarium świętokrzyskiego dwóch pielgrzymek pieszych podążających na Jasną Górę: z Ostrowca Świętokrzyskiego oraz z Lublina.

Pielgrzymka z Lublina przychodzi do sanktuarium w dwóch grupach – przedpołudniowej i popołudniowej. Pielgrzymi z grupy pierwszej uczestniczą w kościele we mszy św., a następnie mają okazję do uczczenia relikwii Drzewa Krzyża Świętego, pątnicy z grupy popołudniowej biorą natomiast udział w adoracji wystawionych relikwii. W 2000 r. obie grupy pielgrzymki lubelskiej liczyły 4000 osób. O wiele mniejsza jest pielgrzymka z Ostrowca Świętokrzyskiego (w 2000 r. – 380 pielgrzymów), która również w sanktuarium świętokrzyskim uczestniczy w Eucharystii zakończonej ucałowaniem relikwii.

Najwięcej grup pielgrzymkowych rejestruje się w ośrodku we wrześniu (w 2000 r. – 167 grup). W niedzielę po 14 września (święto Podwyższenia Krzyża Świętego) w sanktuarium odbywają się główne uroczystości odpustowe. Na Święty Krzyż przybywa wówczas ponad 20 pielgrzymek pieszych z okolicznych miejscowości i kilkadziesiąt grup głównie z diecezji sandomierskiej, kieleckiej i lubelskiej, w sumie ponad 5 tys. pątników.

¹⁶ Liturgii Wielkiego Piątku tradycyjnie przewodniczy w sanktuarium jeden z biskupów sandomierskich.

Ryc. 7. Zorganizowany ruch pielgrzymkowy do sanktuarium na Świętym Krzyżu w 2000 r. Udział grup z poszczególnych województw (A) oraz liczba grup z województw (B).

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Ksiąg pielgrzymkowych*

Wśród wielu spotkań modlitewnych, które w ciągu roku odbywają się w sanktuarium, na szczególną uwagę zasługują Świętokrzyskie Czuwania Modlitewne. Zostały one zapoczątkowane w 1999 r., jako przygotowanie do Roku Jubileuszowego. Odbywają się od maja do września, w każdy trzeci piątek miesiąca i gromadzą od 200 do 1000 pielgrzymów.

Należy wspomnieć także o Diecezjalnym Spotkaniu Młodych Diecezji Sandomierskiej, które odbywa się w sanktuarium już od pięciu lat we wrześniu. Spotkanie to jest organizowane przez referat Duszpasterstwa Młodzieży Diecezji Sandomierskiej, a uczestniczy w nim co roku około 2,5 tys. młodych osób.

Około 1,5 tys. pielgrzymów bierze udział w Pielgrzymkowym Rajdzie Świętokrzyskim. Po raz pierwszy rajd ten został zorganizowany w 2000 r., jako jedna z inicjatyw Roku Jubileuszowego. Jest to wspaniała forma wypoczynku połączona z modlitwą, w której uczestniczą dzieci, młodzież i dorośli. Uczestnicy wybierają jedną z sześciu tras o różnym stopniu trudności, zakończonych na Świętym Krzyżu. Po przyjeździe do sanktuarium adorują relikwie Drzewa Krzyża Świętego, a następnie uczestniczą we mszy św. celebrowanej przez biskupa.

Z innych spotkań modlitewnych, które już na trwałe wpisały się w program duszpasterski sanktuarium, należy wspomnieć jeszcze o Pielgrzymce Harcerzy „Zawisza”, Regionalnym Spotkaniu Przyjaciół Misji oraz o odbywającym się w ostatnią sobotę lutego Dniu Modlitw o Jedność Chrześcijan.

Analizując mapę zasięgu oddziaływania sanktuarium na Świętym Krzyżu wykonaną dla grup pielgrzymkowych (ryc. 7), można stwierdzić, że zdecydowanie najwięcej grup pielgrzymuje do sanktuarium z woj. świętokrzyskiego (245 grup, tj. 34% ogółu grup pielgrzymkowych). Dwukrotnie mniej grup przybywa do sanktuarium z woj. lubelskiego (16,5%) i mazowieckiego (15%). W dalszej kolejności znalazły się woj. podkarpackie, małopolskie i śląskie. Jedynym województwem, z którego nie pielgrzymowała do sanktuarium żadna grupa było województwo lubuskie. Zarejestrowano tylko po jednej grupie pielgrzymkowej z woj. zachodniopomorskiego, dwie z woj. Warmińsko-mazurskiego i trzy grupy z woj. pomorskiego.

Sanktuarium na Świętym Krzyżu odwiedza także w ciągu roku niewielka liczba grup zagranicznych (w 2000 r. 22 grupy; najwięcej z Ukrainy 9 grup oraz grupy z Anglii, Białorusi, Bułgarii, Hiszpanii, Kanady, Litwy, Łotwy, Macedonii, Niemiec, Norwegii, Szwajcarii, Turkmenistanu i Węgier).

5. Zakończenie

Turystyka religijna w Polsce z każdym rokiem zdobywa sobie coraz więcej zwolenników. Przykładem tego może być rosnący ruch turystyczny i pielgrzymkowy do jednego z najważniejszych ośrodków pielgrzymkowych w kraju – sanktuarium Relikwii Drzewa Krzyża Świętego na Świętym Krzyżu. Na rozwój tego

ruchu złożyły się, obok położenia ośrodka w centrum atrakcyjnych turystycznie Gór Świętokrzyskich oraz jego bogatej historii i wybitnych walorów architektonicznych i kulturowych także:

- bogaty program duszpasterski przygotowany przez opiekunów sanktuarium – Misjonarzy Oblatów Maryi Niepokalanej,
- działalność władz lokalnych i wojewódzkich, promująca region Gór Świętokrzyskich wraz z zespołem sanktuaryjnym na Świętym Krzyżu,
- ustanowienie przez biskupa diecezji sandomierskiej Wacława Świerżawskiego sanktuarium na Świętym Krzyżu kościołem stacyjnym w Roku Świętym 2000.

Autor składa serdeczne podziękowania O. Karolowi Lipińskiemu OMI – kustoszowi sanktuarium Relikwii Drzewa Krzyża Świętego na Świętym Krzyżu za udostępnienie materiałów i cenne uwagi w przygotowaniu niniejszego artykułu.

Sanctuary of relics of the Holy Cross on Święty Krzyż as an example of religious tourism

Sanctuary of Relics of the Holy Cross on Święty Krzyż is one of the oldest pilgrimage centers in Poland. It had been most important too, before the miraculous defence of Jasna Góra in 1655.

Historians claim that the Benedictine monastery on the mountain of Łysiec was founded by Bolesław Krzywousty in the thirties of the twelfth century, however exact date of the foundation is unknown. The monastery became famous as early as the Middle Ages, mainly by dint of relics of the Holy Cross. It is thought that relics were donated to monks in 1306 by Władysław Łokietek.

Currently, some 160 thousand tourists and pilgrims visit the sanctuary every year.

This study describes forms and scale of tourist movement (including tourist movement's distribution during a year) and provides analysis of spatial range of the shrine's influence.

Exact analysis of the dynamics of the pilgrimage and tourist movement is possible since 14th September 1998, the day when the monks started to register pilgrims in the pilgrimage Books.

Most of the registered visitors came in 2000 (2755 groups totalled 120 668 people). 70 671 people came in tourist groups, the rest came in pilgrim groups (41,4% of the total number of visitors).

Spatial range of the shrine's influence covers whole territory of Poland. In the year 2000, pilgrim and tourist groups came mainly from mazowieckie, świętokrzyskie and lubelskie provinces. Groups from lubuskie, warmińsko-mazurskie and zachodnio-pomorskie provinces were very rare.

Most of the total number of tourist groups is registered in May and June. When it comes to pilgrim groups, they usually come in September, when shrine's main ceremonies take place.

Piśmiennictwo

- [1] Derwich M., *Benedyktynski klasztor św. Krzyża na Łysej Górze w średniowieczu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa–Wrocław 1992.
- [2] Derwich M., *Łysogórski ośrodek pielgrzymkowy w Polsce średniowiecznej i nowożytnej. Zarys problematyki*, w: Manikowska H., Zaremska H. (red.), *Peregrinationes. Pielgrzymki w kulturze dawnej Europy*, Warszawa 1995, s. 277–287.
- [3] Derwich M., *Opactwo świętokrzyskie w epoce przedrozbiorowej*, w: Olszewski D., Gryza R. (red.), *Klasztor na Świętym Krzyżu w polskiej kulturze narodowej*, Kieleckie Towarzystwo Naukowe, Kielce 2000, s. 49–69.
- [4] Długosz J., *Jana Długosza Kanonika Krakowskiego Dziejów Polskich ksiąg dwanaście*, wydane staraniem A. Przeddzieckiego, przekład K. Mecherzyński, t. II, Kraków 1868.
- [5] Jabłoński J., *Drzewo Zywota z Raiu Naprzod ná Gorze Jerolimskiej Kálwáryi, złośliwą ręką potym ná Gorze Łysiec przez ręce świętego Emeryka krolewica węgierskiego Roku Pańskiego Tyśiącnego Szostego przesadzone*, Kraków 1737.
- [6] Jackowski A., *Pielgrzymki i turystyka religijna w Polsce*, Warszawa 1991.
- [7] Jackowski A., *Pielgrzymowanie*, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 1998.
- [8] Kurpik W., *Relikwia Krzyża Świętego w klasztorze Misjonarzy Oblatów MN na Św. Krzyżu*, Biuletyn Informacyjny Konserwatorów Dzieł Sztuki, vol. 13, nr 3–4 (50–51), 2002, s. 12–20.
- [9] Lipiński K., *Sanktuarium na Świętym Krzyżu. Informacja*, Peregrinus Cracoviensis 8, 2000, s. 225–239.

PL ISSN 0867-3888

**AKADEMIA WYCHOWANIA FIZYCZNEGO
IM. BRONISŁAWA CZECHA W KRAKOWIE**

FOLIA TURISTICA

Nr 14 — 2003

KRAKÓW 2003

Turystyka religijna na przykładzie sanktuarium Relikwii Drzewa Krzyża Świętego na Świętym Krzyżu

1. Wstęp

Turystyka religijna w ostatnich latach cieszy się coraz większą popularnością. A. Jackowski (1991) turystykę religijną definiuje jako podróż turystyczną, w której na pierwszy plan wysuwają się aspekty religijne lub religijnopoznawcze. W podróży tej miejsce święte nie stanowi zazwyczaj punktu docelowego, lecz znajduje się na trasie podróży. Turysty pomimo, że odwiedzając sanktuarium uczestniczą w nim w aktach kultu, to jednak na pierwszy plan wysuwają zwiedzanie obiektów kultury religijnej¹.

Za szczególny przejaw turystyki religijnej w literaturze przedmiotu uznaje się pielgrzymkę, czyli wędrowkę podjętą z motywów religijnych do miejsca uważanego za święte "locus sacer", ze względu na szczególne działanie w nim Boga lub bóstwa, aby tam spełnić określone akty religijnej pobożności i pokuty².

Wśród ponad 500 ośrodków pielgrzymkowych o zasięgu co najmniej regionalnym jakie rejestruje się w Polsce, zdecydowanie dominują sanktuaria maryjne³. Zaledwie 10% ogółu polskich sanktuariów stanowią sanktuaria poświęcone Chrystusowi, wśród których na szczególną uwagę zasługuje sanktuarium Relikwii Drzewa Krzyża Świętego na Świętym Krzyżu w Górach Świętokrzyskich. Ośrodek ten uznawany jest za pierwsze narodowe sanktuarium Polski.

2. Rys historyczny

Dokładna data założenia opactwa benedyktyńskiego na Łyścu w Górach Świętokrzyskich nie jest znana. Jan Długosz w *Dziejach Polski* przypisuje fundację Bolesławowi Chrobremu w 1066 r. Tradycja mówi, że założycielem opactwa był św. Emeryk – syn króla węgierskiego Stefana I, który miał także ofiarować benedyktynom relikwie Krzyża Świętego. M. Derwich (2000) datuje założenie opactwa na lata trzydzieste XII w., przyjmując za fundatora Bolesława Krzywoustego⁴.

Klasztor benedyktyńców na Łysej Górze zasłynął w całym kraju już w średniowieczu, dzięki relikwiom Krzyża Świętego. Najprawdopodobniej benedyktyni otrzymali reli-

¹ Jackowski A., 1991, *Pielgrzymki i turystyka religijna w Polsce*, Warszawa, s. 8.

² Tamże, s. 7.

³ Jackowski A., 1998, *Pielgrzymowanie*, Wrocław, Wydawnictwo Dolnośląskie, s. 6.

kwiarz z pięcioma częściami Drzewa Krzyża Świętego od Władysława Łokietka w 1306 r.⁵. Od początku kult relikwii świętokrzyskiej wspierał sam ofiarodawca, a następnie Kazimierz Wielki. Dzięki temu, nowopowstały ośrodek kultu, już w XIV w. stał się najważniejszym miejscem pielgrzymkowym w kraju. Rozwój sanktuarium oraz ilość łask wyproszonych za pośrednictwem przechowywanej w klasztorze relikwii doprowadziła do zmiany w latach 1351-1361 wezwania kościoła opackiego z pierwotnego Świętej Trójcy na wezwanie Świętego Krzyża⁶. W tym też okresie w dokumentach zakonnych pojawia się nowa nazwa opactwa: Opactwo Ojców Benedyktynów Świętego Krzyża, skrócona później na Święty Krzyż (*Santa Crux*).

Największy rozkwit sanktuarium przypada na okres panowania Jagiellonów. Wielkim dobroczyńcą klasztoru i kościoła był król Władysław Jagiełło. Związki króla z opactwem najpełniej opisał w XVIII w. świętokrzyski benedyktyn Jacek Jabłoński: *“Tenże Jagiełło Król Polski na Chrzcie Ś. Władysławem jest nazwany osobliwe miał nabożeństwo do tego miejsca, i dla tegoż przed każdym zaczęciem spraw walnych Rzeczypospolitey, przed każdą wojną i potyczką z nieprzyjacielem przygranicznym zawsze to miejsce Ś. zwykł był nawiedzać; w czym P. Bóg modlitwy jego wysłuchiwał, osobliwie na on czas, gdy się wyprawował przeciwko Krzyżakom”*⁷. Pierwszy raz Jagiełło przybył do sanktuarium w 1386 r., w drodze na koronację w Krakowie. W 1410 r., przed bitwą pod Grunwaldem monarcha pielgrzymował do sanktuarium pieszo z Nowej Słupi *“bosemi nogami wstępował: a z Kościoła nie wychodził, aże samym mrokiem, dla posilenia ciała zmorzonego”*⁸. Zapoczątkował tym samym, praktykowany później przez kolejnych królów zwyczaj pieszego pielgrzymowania do sanktuarium z Nowej Słupi.

W latach 1450-1458 w księgach zakonnych benedyktyni zapisali 72 cudów uzyskanych dzięki pielgrzymce do sanktuarium⁹. Znaczenie ośrodka podnosiły także liczne odpusty nadane przez papieży: Pawła II (1471 r.), Sykstusa IV (1481 r.) i Piusa IV (1562 r.), a

⁴ Derwich M., 2000, *Opactwo świętokrzyskie w epoce przedrozbiorowej*, w: Olszewski D., Gryza R. (red.), *Klasztor na Świętym Krzyżu w polskiej kulturze narodowej*, Kieleckie Towarzystwo Naukowe, Kielce, 52-54.

⁵ Derwich M., 1992, *Benedyktynski klasztor św. Krzyża na Łysej Górze w średniowieczu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa-Wrocław, s. 543-544.

⁶ Derwich M., 1995, *Łysogórski ośrodek pielgrzymkowy w Polsce średniowiecznej i nowożytnej. Zarys problematyki*, [w:] Manikowska H., Zaremska H. (red.), *Peregrinationes. Pielgrzymki w kulturze dawnej Europy*, Warszawa, s. 279.

⁷ Jabłoński J., 1737, *Drzewo Zywota z Raiu Naprzod ná Gorze Jerolimskiej Kálwaryi, złośliwą ręką potym ná Gorze Łysiec przez ręce świętego Emeryka krolewica węgierskiego Roku Pańskiego Tyśiącnego Szostego przesadzone*, Kraków, s. 77-78.

⁸ Tamże, s. 78.

⁹ Derwich M., 1995, *Łysogórski ośrodek*, op. cit., s. 282.

także przez kardynałów: Zbigniewa Oleśnickiego ok. 1451 r. i Fryderyka Jagiellończyka w 1502 r.¹⁰.

Dzięki finansowej pomocy króla Kazimierza Jagiellończyka oraz biskupa krakowskiego kardynała Zbigniewa Oleśnickiego powiększono kościół i wzniesiono krużganki. Oprócz relikwii, opactwo benedyktyńskie na Świętym Krzyżu słynęło w całej Polsce z bogatej biblioteki, przechowującej m.in. Kazania Świętokrzyskie oraz rękopisy kronik Wincentego Kadłubka i Jana Długosza. Od XVI w. klasztor benedyktynów na Świętym Krzyżu był także znany z lecznictwa – apteki i szpitali.

Rozwój sanktuarium powstrzymały zniszczenia opactwa w latach 1655-1657 i 1704-1716, a zwłaszcza zburzenie kaplicy św. Krzyża w 1704 r.¹¹ Pomimo uzyskania nowych odpustów od papieża Klemensa XI, sanktuarium już nigdy nie odzyskało pozycji sprzed połowy XVI w., a jego zasięg oddziaływania ograniczył się w zasadzie do regionu sandomierskiego. Próby ożywienia kultu relikwii świętokrzyskiej przez benedyktynów powstrzymała ostatecznie kasata opactwa w 1819 r. W 1882 r. w części zabudowań poklasztornych władze rosyjskie zorganizowały więzienie dla osób skazanych na długoterminowe wyroki oraz dla tych, którzy z różnych względów nie mogli być wysłani w głąb Rosji¹². W październiku 1914 r. wojska austriackie zrabowały i zniszczyły zespół klasztorny. Odbudowa sanktuarium nastąpiła dopiero po 1936 r., kiedy Święty Krzyż znalazł się pod opieką Misjonarzy Oblatów Maryi Niepokalanej. Ostatnie zniszczenia sanktuarium przyniósł hitlerowski nalot we wrześniu 1939 r. Zaraz po zakończeniu wojny, Zgromadzenie Misjonarzy Oblatów na nowo rozpoczęło pracę nad odbudową dawnego opactwa.

Historię o części Drzewa Krzyża Świętego na Łysej Górze przedstawił Piotr Hiacynt Pruszczyński w swym dziele *“Morze Łaski Bożej, które Pan Bóg w Koronie Polskiej, po różnych miejscach przy obrazach Chrystusa Pana i Matki Jego wylewa”*. Praca ta uznawana jest za najstarszy przewodnik po ośrodkach kultu XVII w. Polski¹³. Również w in-

¹⁰ Skrzyniarz R., 2000, *Kazania świętokrzyskie a duszpasterstwo benedyktynów łysogórskich w średniowieczu*, w: Olszewski D., Gryza R. (red.), *Klasztor na Świętym Krzyżu w polskiej kulturze narodowej*, Kieleckie Towarzystwo Naukowe, Kielce, 74-75.

¹¹ Derwich M., 1995, *Łysogórski ośrodek*, op. cit., s. 286.

¹² Massalski A., 2000, *Miejsce pokuty i poniżenia. Instytut Księży Zdrożnych (1853-1863) i więzienie rosyjskie (1886-1914) na Świętym Krzyżu*, w: Olszewski D., Gryza R. (red.), *Klasztor na Świętym Krzyżu w polskiej kulturze narodowej*, Kieleckie Towarzystwo Naukowe, Kielce, 189-190.

¹³ Pruszczyński P. H., 1662, *Morze Łaski Bożej, które Pan Bóg w Koronie Polskiej, po różnych miejscach przy obrazach Chrystusa Pana i Matki Jego wylewa*, Kraków, s. 5-6.

nym opisie miejsc pielgrzymkowych na ziemiach polskich - w tekach P. Żegoty znajduje się wzmianka na temat świętokrzyskiego sanktuarium¹⁴.

Relikwie Krzyża Świętego przechowywane są obecnie w pancernym tabernakulum, w barokowej kaplicy Oleśnickich. Jest to pięć małych drewnienek Drzewa Krzyża Świętego, które zostały umieszczone w krzyżu o podwójnym ramieniu, który wkomponowano w srebrny relikwiarz, w kształcie owalnego słońca – fundacji opata Sierakowskiego.

3. Analiza ruchu turystycznego do sanktuarium na Świętym Krzyżu

Dokładna analiza dynamiki ruchu turystycznego i pielgrzymkowego do sanktuarium na Świętym Krzyżu jest możliwa dopiero od 14 września 1998 r. Od tego dnia bowiem w świętokrzyskim sanktuarium prowadzone są księgi pielgrzymkowe¹⁵.

W 1999 r. ruch rejestrowany przez opiekunów sanktuarium wyniósł 96,5 tys. osób (70% ogółu), a ruch nierejestrowany oszacowano na 30 tys. osób.

Najwięcej osób w analizowanym okresie zanotowano w księgach pielgrzymkowych w 2000 r. W 2755 grupach przybyło wówczas 120 668 osób (ryc. 1.) Niewątpliwie miało to związek z Rokiem Wielkiego Jubileuszu i faktem, że w sanktuarium można było uzyskać odpust jubileuszowy. W grupach turystycznych przybyło łącznie 70 671 osób, zaś w grupach pielgrzymkowych 49 997 (41,4% ogółu). Według szacunków w 2000 r. sanktuarium odwiedziło łącznie około 160 tys. osób.

W 2001 r. zarejestrowano w sanktuarium najniższą jak dotąd liczbę przybyłych do ośrodka grup - 2110 (spadek o 23% w stosunku do roku poprzedniego), a w związku z tym najmniejszą liczbę osób odwiedzających sanktuarium (80 tys.).

Ponad połowę zarejestrowanych w 2000 r. w sanktuarium grup stanowiły wycieczki szkolne (64%), przy czym zdecydowanie dominowały wycieczki ze szkół podstawowych (49%) (ryc. 2). 18 % odwiedzających sanktuarium przybyło w grupach organizowanych przez parafie, zaś 11% przez zakłady pracy i związki emerytów i rencistów. Na uwagę zasługują także grupy harcerzy, Liturgicznej Służby Ołtarza oraz dzieci komunijnych.

Ponieważ wszystkie grupy zarejestrowane w sanktuarium są kwalifikowane przy zapisie w kartach odwiedzających do dwóch grup: wycieczkowych (turystycznych) lub

¹⁴ Teki P. Żegoty – teczka pt. *Obrazy Pana Jezusa i Matki Boskiej w Polsce*, Biblioteka Jagiellońska, rkps 5362, tom II, s. 147.

¹⁵ Lipiński K. (2000) na podstawie własnych obserwacji oraz dokumentacji prowadzonej w Muzeum Przyrodniczym Świętokrzyskiego Parku Narodowego na Świętym Krzyżu oszacował, że w latach 1988-1998 do sanktuarium przybywało średnio w ciągu roku ok. 165 tys. osób. Por. Lipiński K., 2000, *Sanktuarium na Świętym Krzyżu. Informacja*, Peregrinus Cracoviensis 8, s. 235.

pielgrzymkowych, dlatego w artykule zostanie przedstawiona analiza oddzielnie dla ruchu turystycznego i oddzielnie dla ruchu pielgrzymkowego.

Na wstępie jednak należy zaznaczyć, że grupy turystyczne zdecydowanie przeważają w ogólnej liczbie rejestrowanych grup, gdyż stanowią około 80% ogółu grup. Wyjątkiem był rok 2000, kiedy grupy pielgrzymkowe stanowiły 30% ogółu grup (ryc. 3).

Analizując ruch turystyczny na Święty Krzyż w 2000 r. zauważyć można bardzo wyraźną jego sezonowość (ryc. 4). Miesiącem, w którym generalnie rozpoczyna się ten ruch jest kwiecień. W maju i czerwcu przybyło do sanktuarium odpowiednio 672 i 643 grupy turystyczne - średnio 20 grup w ciągu dnia, choć zdarzyły się dni, w których ta liczba przekroczyła 50. Wśród grup zarejestrowanych w księgach pielgrzymkowych w maju i czerwcu zdecydowanie dominowały wycieczki szkolne - odpowiednio 608 i 543 grupy (80% i 71% ogółu).

Ruch turystyczny znacznie maleje w miesiącu lipcu (119 grup) i sierpniu (70 grup). Związane jest to z przerwą wakacyjną, co za tym idzie niewielką liczbą wycieczek szkolnych. W miesiącach wakacyjnych wśród grup turystycznych dominują grupy kolonijne (25%) i zakładowe (23%). Ponowne natężenie ruchu turystycznego zarejestrowano w miesiącu październiku. Liczba grup odwiedzających wówczas sanktuarium jest jednak o 60% mniejsza niż w miesiącach maju czy czerwcu. Z początkiem listopada ruch turystyczny na Święty Krzyż zamiera.

Analizując mapę przedstawiającą zasięg oddziaływania sanktuarium na Świętym Krzyżu w 2000 r., wykonaną dla grup turystycznych (ryc. 5), można stwierdzić, że obejmuje on całą Polskę, gdyż z każdego województwa przybywają do ośrodka grupy.

Najwięcej grup turystycznych odwiedziło sanktuarium z woj. mazowieckiego (405 grup - 22,8% ogółu zarejestrowanych grup turystycznych) oraz świętokrzyskiego i lubelskiego (odpowiednio 225 i 224 grupy). W dalszej kolejności znalazły się woj. podkarpackie (199 grup), łódzkie (192), małopolskie (148) i śląskie (144). Najmniej grup zarejestrowano z woj. lubuskiego (2 grupy), zachodniopomorskiego (14), warmińsko-mazurskiego i dolnośląskiego (18).

4. Analiza ruchu pielgrzymkowego do sanktuarium na Świętym Krzyżu

Odmienne przedstawia się natomiast rozkład ruchu pielgrzymkowego. Na rozkład ten rzutują główne uroczystości odpustowe oraz spotkania modlitewne. Pierwsze grupy pielgrzymkowe przybywają do sanktuarium już w marcu, a więc na początku Wielkiego Postu. W marcu i kwietniu 2000 r. do ośrodka pielgrzymowało odpowiednio 27 i 34 grupy.

Wiele grup pielgrzymkowych przybywa do sanktuarium na nabożeństwa pasyjne (Droga Krzyżowa, Gorzkie Żale), a szczególnie na liturgię Wielkiego Piątku¹⁶. Od świąt Wielkanocnych ruch pielgrzymkowy wyraźnie wzrasta. W miesiącu maju przybywa do sanktuarium około 100 grup pielgrzymkowych (w 2000 r. 104 grupy) i taka liczba utrzymuje się w następnych miesiącach aż do września. Na uwagę jednak zasługuje liczba grup pielgrzymkowych w miesiącu sierpniu. Jest ona niemal dwukrotnie większa od liczby grup turystycznych. Na taki stan wpływa niewątpliwie przybycie do sanktuarium świętokrzyskiego dwóch pielgrzymek pieszych podążających na Jasną Górę: z Ostrowca Świętokrzyskiego oraz z Lublina.

Pielgrzymka z Lublina przychodzi do sanktuarium w dwóch grupach - przedpołudniowej i popołudniowej. Pielgrzymi z grupy pierwszej uczestniczą w kościele we mszy św., a następnie mają okazję do uczczenia relikwii Drzewa Krzyża Świętego, pątnicy z grupy popołudniowej biorą natomiast udział w adoracji wystawionych relikwii. W 2000 r. obie grupy pielgrzymki lubelskiej liczyły 4000 osób. O wiele mniejsza jest pielgrzymka z Ostrowca Świętokrzyskiego (w 2000 r. - 380 pielgrzymów), która również w sanktuarium świętokrzyskim uczestniczy w Eucharystii zakończonej ucałowaniem relikwii.

Najwięcej grup pielgrzymkowych rejestruje się w ośrodku we wrześniu (w 2000 r. - 167 grup). W niedzielę po 14 września (święto Podwyższenia Krzyża Świętego) w sanktuarium odbywają się główne uroczystości odpustowe. Na Święty Krzyż przybywa wówczas ponad 20 pielgrzymek pieszych z okolicznych miejscowości i kilkadziesiąt grup głównie z diecezji sandomierskiej, kieleckiej i lubelskiej, w sumie ponad 5 tys. pątników.

Wśród wielu spotkań modlitewnych, które w ciągu roku odbywają się w sanktuarium na szczególną uwagę zasługują Świętokrzyskie Czuwania Modlitewne. Zostały one zapoczątkowane w 1999 r., jako przygotowanie do Roku Jubileuszowego. Odbywają się w one od maja do września, w każdy trzeci piątek miesiąca i gromadzą od 200 do 1000 pielgrzymów.

Należy wspomnieć także o Diecezjalnym Spotkaniu Młodych Diecezji Sandomierskiej, które odbywa się w sanktuarium już od pięciu lat we wrześniu. Spotkanie to jest organizowane przez referat Duszpasterstwa Młodzieży Diecezji Sandomierskiej, a uczestniczy w nim co roku około 2,5 tys. młodych osób.

Okolo 1,5 tys. pielgrzymów bierze udział w Pielgrzymkowym Rajdzie Świętokrzyskim. Po raz pierwszy rajd ten został zorganizowany w 2000 r., jako jedna z inicjatyw Ro-

¹⁶ Liturgii Wielkiego Piątku w sanktuarium tradycyjnie przewodniczy jeden z biskupów sandomierskich.

ku Jubileuszowego. Jest to wspaniała forma wypoczynku połączona z modlitwą, w której uczestniczą dzieci, młodzież i dorośli. Uczestnicy wybierają jedną z sześciu tras o różnym stopniu trudności, zakończonych na Świętym Krzyżu. Po przyjsciu do sanktuarium adorują relikwie Drzewa Krzyża Świętego, a następnie uczestniczą we mszy św. celebrowanej przez jednego z biskupów.

Z innych spotkań modlitewnych, które już na trwałe wpisały się w program duszpasterski sanktuarium, należy wspomnieć jeszcze o Pielgrzymce Harcerzy "Zawisza", Regionalnym Spotkaniu Przyjaciół Misji oraz o odbywającym się w ostatnią sobotę lutego Dniu Modlitw o Jedność Chrześcijan.

Analizując mapę zasięgu oddziaływania sanktuarium na Świętym Krzyżu wykonaną dla grup pielgrzymkowych (ryc. 6), można stwierdzić, że zdecydowanie najwięcej grup pielgrzymuje do sanktuarium z woj. świętokrzyskiego (245 grup, tj. 34% ogółu grup pielgrzymkowych). Dwukrotnie mniej grup, przybywa do sanktuarium z woj. lubelskiego (16,5%) i mazowieckiego (15%). W dalszej kolejności znalazły się woj. podkarpackie, małopolskie i śląskie. Jedynym województwem z którego nie pielgrzymowała do sanktuarium żadna grupa było województwo lubuskie. Tylko po jednej grupie pielgrzymkowej zarejestrowano z woj. zachodniopomorskiego, dwóch z woj. warmińsko-mazurskiego i trzech grupach z woj. pomorskiego.

Sanktuarium na Świętym Krzyżu odwiedza także w ciągu roku niewielka liczba grup zagranicznych (w 2000 r. 22 grupy; najwięcej z Ukrainy (9 grup) oraz grupy z Anglii, Białorusi, Bułgarii, Hiszpanii, Kanady, Litwy, Łotwy, Macedonii, Niemiec, Norwegii, Szwajcarii, Turkmenistanu i Węgier).

4. Zakończenie

Turystyka religijna w Polsce z każdym rokiem zdobywa sobie coraz więcej zwolenników. Przykładem tego może być rosnący ruch turystyczny i pielgrzymkowy do jednego z najważniejszych ośrodków pielgrzymkowych w kraju - sanktuarium relikwii Drzewa Krzyża Świętego na Świętym Krzyżu.

Na rozwój tego ruchu, złożyły się obok położenia ośrodka w centrum atrakcyjnych turystycznie Gór Świętokrzyskich oraz jego bogatej historii i wybitnych walorów architektonicznych i kulturowych także:

- bogaty program duszpasterski przygotowany przez opiekunów sanktuarium - Misjonarzy Oblatów Maryi Niepokalanej,

- działalność władz lokalnych i wojewódzkich, promująca region Gór Świętokrzyskich wraz z zespołem sanktuaryjnym na Świętym Krzyżu,

- ustanowienie przez biskupa diecezji sandomierskiej Wacława Świerzawskiego sanktuarium na Świętym Krzyżu kościołem stacyjnym w Roku Świętym 2000.

Autor składa serdeczne podziękowania O. Karolowi Lipińskiemu OMI – kustoszowi sanktuarium Relikwii Drzewa Krzyża Świętego na Świętym Krzyżu za wszelką pomoc, udostępnienie materiałów i cenne uwagi w przygotowaniu niniejszego artykułu.

Literatura

Derwich M., 1992, *Benedyktynski klasztor św. Krzyża na Łysej Górze w średniowieczu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa-Wrocław,

Derwich M., 1995, *Łysogórski ośrodek pielgrzymkowy w Polsce średniowiecznej i nowożytnej. Zarys problematyki*, [w:] Manikowska H., Zaremska H. (red.), *Peregrinationes. Pielgrzymki w kulturze dawnej Europy*, Warszawa, s. 277-287.

Jabłoński J., 1737, *Drzewo Zywota z Raiu Naprzod ná Gorze Jerozolimskiej Kálwáryi, złośliwą ręką potym ná Gorze Łysiec przez ręce świętego Emeryka krolewica węgierskiego Roku Pańskiego Tyśiącnego Szostego przesadzone*, Kraków.

Jackowski A., 1991, *Pielgrzymki i turystyka religijna w Polsce*, Warszawa.

Jackowski A., 1998, *Pielgrzymowanie*, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław.

Lipiński K., 2000, *Sanktuarium na Świętym Krzyżu. Informacja*, *Peregrinus Cracoviensis* 8, s. 225-239,

Massalski A., 2000, *Miejsce pokuty i poniżenia. Instytut Księży Zdrożnych (1853-1863) i więzienie rosyjskie (1886-1914) na Świętym Krzyżu*, w: Olszewski D., Gryza R. (red.), *Klasztor na Świętym Krzyżu w polskiej kulturze narodowej*, Kieleckie Towarzystwo Naukowe, Kielce, 171-192.

Pruszcz P. H., 1662, *Morze Łaski Bożey, które Pan Bóg w Koronie Polskiej, po różnych mieyscach przy obrazach Chrystusa Pana i Matki Jego wylewa*, Kraków.

Teki P. Żegoty – teczka pt. *Obrazy Pana Jezusa i Matki Boskiej w Polsce*, Biblioteka Jagiellońska, rkps 5362, tom II.

Skrzyniarz R., 2000, *Kazania świętokrzyskie a duszpasterstwo benedyktynów łysogórskich w średniowieczu*, w: Olszewski D., Gryza R. (red.), *Klasztor na Świętym Krzyżu w polskiej kulturze narodowej*, Kieleckie Towarzystwo Naukowe, Kielce, 71-84.

Sanctuary of Relics of the Holy Cross on Święty Krzyż as an example of religious tourism

(Summary)

Sanctuary of Relics of the Holy Cross on Święty Krzyż is one of the oldest pilgrimage centers in Poland. It had been most important too, before the miraculous defence of Jasna Góra in 1655.

Historians claim that the Benedictine monastery on the mountain of Łysiec was founded by Bolesław Krzywousty in the thirties of the twelfth century, however exact date of the foundation is unknown. The monastery became famous as early as the Middle Ages, mainly by dint of relics of the Holy Cross. It is thought that relics were donated to monks in 1306 by Władysław Łokietek.

Currently, some 160 thousand tourists and pilgrims visit the sanctuary every year.

This study describes forms and scale of tourist movement (including tourist movement's distribution during a year) and provides analysis of spatial range of the shrine's influence.

Exact analysis of the dynamics of the pilgrimage and tourist movement is possible since 14th September 1998, the day when the monks started to register pilgrims in the pilgrimage Books.

Most of the registered visitors came in 2000 (2755 groups totalled 120 668 people). 70 671 people came in tourist groups, the rest came in pilgrim groups (41,4% of the total number of visitors).

Spatial range of the shrine's influence covers whole territory of Poland. In the year 2000, pilgrim and tourist groups came mainly from mazowieckie, świętokrzyskie and lubelskie provinces. Groups from lubuskie, warmińsko-mazurskie and zachodniopomorskie provinces were very rare.

Most of the total number of tourist groups is registered in May and June. When it comes to pilgrim groups, they usually come in September, when shrine's main ceremonies take place.

Translated by Ireneusz Sulek

Franciszek Mróz
Uniwersytet Jagielloński
Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej
Zakład Geografii Religii
ul. Grodzka 64, 31-044 Kraków